

Manihey Çevreye Ait İlahi ve Dua Kitabından Eski Uygurca Bir Parça (D Yazması = Ch/U 6348 [T I x 547])

A Fragment from Manichaeen Turkic Prayer Book
(Manuscript D = Ch/U 6348 [T I x 547])

Erdem Uçar

Jena/Almanya

e-mail: erdem.ucar@uni-jena.de

orcid: 0000-0002-0039-9619

Öz

Manihey dininin Doğu Türkistan'da Uygurlar arasında yayıldığı Turfan'a yapılan Alman keşifleri neticesinde elde edilen belgeler sayesinde anlayabiliyoruz. Bu belgeler parçalar hâlinde ele geçirildi. MS. X. ve XI. yüzyıllarda Batı Uygur krallığında Maniheizm baskın din konumundaydı. Manihey çevreye ait Uygurlar arasında ilahi ve dua edebiyatı epey zengindir. Bu makalede yakın zamanda tavsif edilen Manihey çevreye ait ayinsel bir metne sahip Ch/U 6348 [T I x 547] numaralı parçanın analizi ve neşri yapılacaktır. **Anahtar Sözcükler:** Eski Uygurca, Manihey ilahi, parça.

Abstract

Thanks to the documents obtained as a result of the German expeditions in Turfan, we know that the Manichaeism spread among the Uyghurs in East Türkistan. These documents are recovered in fragmentary condition. Manichaeism was the dominant religion in the Western Uyghur kingdom through AD X and XI centuries. The literature of hymns and prayers is quite rich among Manichaeen Uyghurs. The fragment Ch/U 6348 [T I x 547], which contains a liturgical text, has been described recently. In this article, it is analysed and edited. **Keywords:** Old Uighur, Manichaeen hymn, fragment.

Atıf

Citation

Uçar, Erdem (2023).
Manihey Çevreye Ait
İlahi ve Dua Kitabından
Eski Uygurca Bir Parça
(D Yazması = Ch/U 6348
[T I x 547]). *Babür*, 2(1),
1-5.

Başvuru

Submitted

01.01.2023

Kabul

Accepted

29.01.2023

Yayın Tarihi

Publication Date

05.02.2023

I. Giriş

Albert von Le Coq'un (1860-1930) Manihey çevreye ait Eski Uygurca metinlerin neşir geleneğini başlattığı *Türkische Manichaica aus Chotscho* başlıklı 3 ciltlik çalışmasının son cildinde Berlin Turfan koleksiyonunda bulunan Manihey çevreye ait ayin içerikli, Uygur harfli bir tomarın neşri yapılmıştır (1922: 24-28). Le Coq'un bu neşri, Manihey Uygurlara ait bir ilahi ve dua kitabının varlığını ortaya çıkarmıştır. Daha sonra, Turfan koleksiyonunda Manihey çevreye ait ayin içerikli birçok parça Wilkens tarafından tespit edilip parçaların tavsifi yapılmıştır (2000: #251-385 [237-341]). Clark, en son olarak, Manihey çevreye ait Eski Uygurca metinleri toplu olarak neşrettiği kitabında *Liturgical Players* başlığı altında bu parçaları [yeniden] neşretmiştir (2013: LP 1-552 [283-358]). Zieme, yakın zamanda, Manihey çevreye ait ilahi ve dua kitabına ait Rusya Bilimler Akademisinin Şark Yazmaları Enstitüsü'nün Serindia koleksiyonunda muhafaza edilen çok önemli bir parçanın neşirini gerçekleştirmiştir. Toyuq Mazar'dan (Turfan) ele geçirilen Uygur harfli SI 6621 numaralı parçanın arka yüzünde Manihey çevreye ait Eski Uygurca bir metin bulunmaktadır. Parçanın ön yüzünde ise Çince bir metin vardır. Çince parça, *Buddhāvataṃsaka-sūtra*'ya (Çiçek süsü sūtrası) aittir. Bu sūtra, Çinceye üç kez tercüme edilmiştir. Çince parçanın bulunduğu metin, *Buddhāvataṃsaka-sūtra*'nın Śikṣānanda tarafından VIII. asırda yapılan seksen fasiküllük ikinci tercümesine aittir (Taishō, X 279 72c17-29).¹

Arka yüzdeki Uygurca metin sayesinde Zieme Manihey çevreye ait Uygurca bir ilahi ve dua kitabının farklı yazmalarını tespit edebilmiş ve yazmalar arasındaki paralellikleri kurabilmiştir. Sözkonusu ilahi ve dua kitabından şimdiye kadar elimize sadece Uygur harfli nüshalar ulaşabilmiştir (Clark 1997: 69 [126]).² Zieme'nin (2019: 3-5) bu esere ait tespit ettiği beş farklı yazma şunlardır:

1. A Yazması: Le Coq'un 1922'de neşrettiği küçük bir tomara ait parçalar (1922: No 9/I-XI [24-28]): 1. U 39 I³-II⁴ (T II D 78a)⁵; 2. Mainz 104 I-II (T II D 78b); 3. *T II D 78c I-II; 4. U 38 (T II D 78d); 5. *T II D 78e; 6. Mainz 394 (T II D 78f); 7. Mainz 374 (T II D 78g); 8. U 37 (T II D 78h) + U 52 (T II D 78j); 9. U 51 (T II D 78i); 10. U 53 (T II D 78k). Parçaların katalog bilgisi için bk. Wilkens 2000: #301-310 [274-283].

2. B Yazması: Ryukoku Üniversitesi, Ōtani koleksiyonunda muhafaza edilen ve ilk olarak Japon Uygurist Kudara tarafından neşredilen, daha sonra Zieme'nin yeniden neşrettiği Ot. Ry. 11086 A, B numaralı parçalar (2017: 54-55).

3. C Yazması: Serindia koleksiyonunda muhafaza edilen ve Toyuq Mazar'dan (Turfan) ele geçirilen Uygur harfli SI 6621 verso⁶ numaralı Manihey çevreye ait bir parça. Parçanın resmi ve neşri için bk. Zieme 2019: 6-10.

4. D Yazması: Berlin Turfan koleksiyonunda muhafaza edilen ön yüzü Çince ve arka yüzü Uygurca olan Ch/U 6963 (T II T 1805) + Ch/U 6042 (T III 2002) numaralı parçanın neşri Zieme 2019'da yapılmıştır (5). İki kısımdan oluşan parçanın tavsifini Raschmann *KOHD* projesinin ağ sayfasında⁷ yapmıştır.

¹ Zieme 2019'da parçanın Taishō'daki yeri, X 279 72b4-10 olarak gösterilmiştir (5, dip. 10).

² Clark (1997: 97), sözkonusu tomarla ilgili olan paralel metinlerin şunların olduğunu düşünmektedir: Pelliot Chinois 3049 v (Hamilton 1985/I: 37-53); U 15 U 15 (T II K 8) (Zieme 1966: 352-354, dip. 3) ve M 13 (T M 166) (Le Coq 1922: 10 [28]).

³ Paralel metin için bk. Ot. Ry. 11086A (Zieme 2017: 54).

⁴ Paralel metin için bk. Ot. Ry. 11086B (Zieme 2017: 55).

⁵ Parçaların son neşri için bk. Clark 2013: LP 6-9, 14-16, 249-252, 261-263 [283-284, 320-321].

⁶ Parçanın tavsifi için bk. Lundyshva et al. 2021: #415 [191].

⁷ www.orient-mss.kohd.adw-goe.de.

5. E Yazması: Berlin Turfan koleksiyonunda muhafaza edilen Uygur harfli U 15 r 8-11 (T II K 8) numaralı parça. Parçanın tavsifi için bk. Wilkens 2000: #324 [293] ve neşri için bk. Zieme 1966: 352-354, dip. 3. U 15 r 8-11 ile paralel metin için krş. *T II D 78e v1-9 (Clark 2013: LP 172-180 [310-311]).

II. D Yazması = Ch/U 6348'in Neşri

Ch/U 6963 (T II T 1805) + Ch/U 6042 (T III 2002) numaralı parça ile U 6348 (T I x 547) numaralı parçanın aynı yaprağa ait olduğu KOHD projesinin ağ sayfasında⁸ Raschmann tarafından tespit edilmiş ve parçanın tavsifi yapılmıştır.

Ryukoku Üniversitesi, Ötani koleksiyonunda muhafaza edilen Ot. Ry. 7142 numaralı Uygur harfli parça da muhtemelen bu iki parçanın ait olduğu yazmaya aittir: Zieme, iki satırın okunuşunu vermiştir: 1. *siziŋ[erü]* (...) 2. *t(e)ŋrim t(e)ŋri y(a)ruq* (...) (2019: 5, dip. 11). Parçadaki metin ile kısmen paralel metinler için bk. A Yazması = U 53 II (T II D 78k) r7-11 (Clark 2013: LP 105-109 [298]) ve C Yazması = SI 6621 v1-2 (Zieme 2019: 6).

D Yazması = Ch/U 6963+ Ch/U 6042 ve U 6348 numaralı parçaların⁹ içeriğinin Manihey çevreye ilgili olması bunların nispeten eski metinler olabileceğini akla getirmektedir. Parçalarda kullanılan yazı tipi de bize parçaların eskiliği hakkında bilgi vermektedir. Parçalarda yarı dik Uygur yazısı kullanılmıştır. Bu yazı tipinin Batı Uygur Qağanlığı döneminde X. ve XI. asırlarda kullanıldığı bilinmektedir (Moriyasu 2004: 228).¹⁰

Yazı tipi dışında parçadaki bir yazım özelliği de parçanın erken tarihli olduğu konusunda bize delil sunmaktadır. Bazı harflerin kendisinden sonraki harfle birleşmemesi veya ayrı yazımı metinlerin tarihlendirilmesinde kullanılan ölçütlerden biridir. Manihey çevreye ait metinlerde ayrı yazım bilinen bir özelliktir (Knüppel 2001: 171-185). Parçanın ait olduğu yazmada <AWY>, <Y> ve <L> harflerinin kendisinden sonraki harfle birleşmediği görülüyor: AWY KRWNÇW *ögrünçü* (Ch/U 6042 v2). Neşrini sunduğumuz parçada ise, AY TYKLY *étigli'* de (2. satır) <Y>, XYL YNÇLX *qılınçl(i)ğ* ve YRL XANÇWNÇY *y(a)rl(i)qançuç'* da (3. satır) <L> ve son olarak AWYL KWSY *ülgüsi'* de yine <L> harfi (5. satır) kendisinden sonraki harfle birleşmemiştir. Bu ayrı yazımların hepsinin ilk hecede olması dikkat çekicidir. Ancak bu yazımların düzenli olmadığını da belirtmek gerekiyor, zira 1. satırdaki AWYTNWR *ötünür'* de baştaki <AWY> ayrı yazılmamıştır. Parçanın erken döneme ait olduğunu gösteren morfolojik delillere gelecek olursak, ilk önce {+gArU} yön ekinin parçadaki varlığına değinmek gerekiyor: *siziŋerü* (1. satır). Bilindiği üzere, {+gArU} eki Eski Türk yazıtlarında ve Manihey çevreye ait metinlerde canlı olarak kullanılırken, daha sonra kalıplaşmaya yüz tutmuştur (Erdal 2004: 177, 196). Manihey çevreye ait metinlerin belirgin özelliklerinden biri olan {-gll} sıfat fiil eki de (Erdal 2004: 285) parçamızda görülmektedir: *étigli* <ét-igli (2. satır).

Neşir¹¹

1. ... //K//M SYZ YNKARW AWYTNWR ...
... [t(e)ŋri]m siziŋerü ötünür ...

⁸ www.orient-mss.kohd.adw-goe.de.

⁹ Ch/U 6963+Ch/U 6042 ve U 6348 numaralı parçaların resimleri için Berlin Turfan koleksiyonunun dijital kütüphanesinden (www.turfan.bbaw.de) faydalanılmıştır.

¹⁰ Moriyasu, Uygur yazı tiplerini tasnif ettiği çalışmasında şimdiye kadar *yarı kürsü Uygur yazısı* olarak adlandırılan yazı tipini *yarı dik Uygur yazısı* olarak tanımlamış ve bunlarla ilgili örnekleri çalışmasında göstermiştir (2004: 232-233).

¹¹ Metnin harfçevrimi ve yazıçevriminde Uçar 2020'de teklif edilen yöntem benimsenmiştir.

2. ... /////RAR MN ADKW KARW AY TYKLY ...
... [yalva]rar m(e)n edgügerü étigli ...
3. ...Y ADKW XYL YNÇLX YRL ĀANÇWNÇY ...
...Y edgü qılınçl(i)ğ y(a)rl(i)qançuçı¹² ...
4. ... KNTW ADKW BARM TAK ...
... k(e)ntü edgü bar(ı)m teg ...
5. ...Y ATWZWNK AWYL KWSY SYZ ...
...Y etözünj ülgüsü¹³ siz ...
6. ... ///// ///// //TAXLX BK ...
... [etözünjüz ta]tağl(a)ğ b(e)k¹⁴ ...

III. AÇIKLAMALAR

2 [yalva]rar m(e)n. Tahrip olan kısımdaki boşluğun tamamlanması tahmine dayanmaktadır. Bağlama uygun ibareler için krş. A Yazması = *T II D 78e I v3-4 (Clark 2013: LP 174-175 [310]).

2 edgügerü ét- Burada *edgü*'nün yön eki {+gArU}'lu kullanımı mı var, yoksa *edgüger-* (< edgü+ger-) fiilinin ünlü zarf fiil ekli şekli mi var gibi bir soruya ne yazık ki kesin olarak cevap veremiyoruz. Röhrborn, 'iyiye, güzele yönlendirmek, iyiye yöneltmek' anlamında *edgüger-* (< edgü+ger-) gövdesini kabul ederken (2010: 128), Zieme böyle bir fiilin varlığını şüpheli bulur ve 'zum Guten hin' anlamında bir edgü+gerü'nün varlığına daha fazla ihtimal verir (2011: 110b). Eğer Zieme'nin önerisi kabul edilecek olunursa, burada *edgü*'yü 'das lichte Prinzip' anlamında düşünmek belki daha doğru olacaktır. Manihey çevrenin metinlerinde *edgü*'nün bu anlamı için bk. Röhrborn 2017: 149. Zira,

5 etözünj. Burada <Z> harfinin kendisinden sonraki harfle birleşmesi , hatta harfin <Z>'den ziyade bir *elif* veya *nun* harfi gövdesine sahip olması kelimenin *etözünj* şeklinde okunuşuna gölge düşürmektedir. Ancak kelimenin başka şekilde okunması da pek mümkün görünmüyor. Uygur harfli metinlerde *etöz*'ün standart yazımının ATAWYZ şeklinde olduğu bilinmekle beraber, az da olsa kelimenin parçamızda olduğu gibi ATWYZ şeklindeki yazımına rastlanmaktadır (Röhrborn 2017: 310).

6 [ta]tağl(a)ğ. Eski Türkçede kelimenin yapısındaki yardımcı ünlüler genel olarak düz ve dar karşımıza çıkıyor: *tatıgl(i)ğ* 'tatlı, hoş' (Wilkens 2021: 682b, 683a). Manihey çevreye ait metinlerin bir özelliği olarak kelimenin ünlülerinin parçamızda düz ve geniş olduğu görülüyor. Kelimenin benzer yazımı için krş. C Yazması = SI 6621 v4: TATAXLAX *tatağlağ*.

Kaynakça

Clark, L. (1997). "The Turkic Manichaeen Literature". *Emerging from Darkness: Studies in the Recovery of Manichaeen Sources*. Eds. by Mirecki, P. & BeDuhn, J. Brill. Leiden: 89-141.

Clark, L. (2013). *Uygur Manichaeen Texts, Texts-Translations-Commentary II: Liturgical Texts*. Turnhout: Brepols Publishers.

Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: E. J. Brill.

Hamilton, J. R. (1986). *Manuscripts ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-Houang I-II*. Paris: Peeters.

¹² Krş. A Yazması = U 53 II r6-7: /////ANÇWÇY [y(a)rlıq]ançuçı.

¹³ Krş. A Yazması = U 53 II r11: AWYLWKWZ Y MANKYKW *ülügüzi meñigü*.

¹⁴ Krş. C Yazması = SI 6621 v1-2: ///// WNKWZ T///// BK [etöz]ünjüz t[atağl(i)ğ] b(e)k.

Knüppel, M. (2001). “Unregelmäßige Getrennschreibung der uigurischen Schrift in manichäisch-türkischen Texten”. *Türk Dilleri Araştırmaları*. 11: 171-185.

Le Coq, A. von (1922). *Türkische Manichaica aus Chotscho III: nebst einem christlichen Bruchstück aus Bulayıq*. Berlin: Abhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften.

Lundysheva, O. et al. (2021). *Catalogue of the Old Uyghur Manuscripts and Blockprints in the Serindia Collection of the Institute of Oriental Manuscripts, RAS, Vol. I*. Tōkyō: Toyo Bunko.

Moriyasu, T. (2004). “From Silk, Cotton and Copper Coin to Silver. Transition of the Currency Used by the Uighurs during the Period from the 8th to the 14th Centuries”. *Turfan Revisited*. Eds. by Durkin-Meisterernst, D. et al. Dietrich Reimer Verlag. Berlin: 228-239.

Röhrborn, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung I/: ab- – äzüglä-*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Röhrborn, K. (2017). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung II/2: aš – äžük*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Uçar, E. (2020). “Türkiye’deki Eski Uygurca Metin Neşirleri İçin Kullanılacak Harfçevrim ve Yazıçevrim Kılavuzu”. *Journal of Old Turkic Studies*. 4/1: 231-250.

Wilkens, J. (2000). *Altürkische Handschriften, Teil 8: Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung*. Verzeichnis der Orientalischen Handschriften XIII/16. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

Zieme, P. (1966). “Beiträge zur Erforschung des Xvästvānīf”. *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung*. 12: 351-378.

Zieme, P. (2011). “Klaus Röhrborn: Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien – Neubearbeitung – I. Verben, Band 1: ab- – äzüglä-. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2010.”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*. 64/1: 107-11. (Rezension)

Zieme, P. (2017). “Manichaean Turkic texts in the Ōtani Collection of the Library of Ryūkoku University”. *Essays on the Manuscripts written in Central Asian Languages in the Otani Collection, Buddhism, Manichaeism, and Christianity*. Eds. by Irisawa, T. & Kitsudo, K. Ryūkoku University. Kyoto: 45-70.

Zieme, P. (2019). “Notes on a Manichaean Turkic Prayer Cycle”. *Written Monuments of the Orient*. 5/1: 3-11.